

ANNA GŁÓD

MIĘDZY STAROŻYTNOŚCIĄ A ŚREDNIOWIECZEM:
PROBLEM REKONSTRUKCJI STRUKTUR SPOŁECZNYCH.
NA MARGINESIE PERIODYKU „STUDIA ACADEMICA
ŠUMENENSIA”, T. I-V, 2014-2018

BETWEEN ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES: THE PROBLEM
OF RECONSTRUCTING SOCIAL STRUCTURES. REMARKS REGARDING
THE JOURNAL *STUDIA ACADEMICA ŠUMENENSIA*, VOL. I-V, 2014-2018

The goal of the article is to draw attention to the problem of correlation, to attempts to connect two seemingly very different worlds – namely, Late Antiquity and the early Middle Ages. Included is the problem of reconstructing the social structures functioning in this period in the Balkans in the broad context of southeastern Europe. This problem has been discussed in relation to the area of Dalmatia, and the inspiration to write these comments came from the journal *Studia Academica Šumenensia* (SAŠ) issued by the Department of History and Archaeology of the University of Shumen, Bulgaria. One of the articles published in the SAŠ is a work by D. Dzino that deals with the problem of reconstructing the social structures of Dalmatia between the 6th and 9th centuries. In this paper we encounter another attempt to adopt the anthropological concept of ‘big man’ by Marshal-Sahlins.

KEY WORDS: Dalmatia, Late Antiquity, early Middle Ages, the concept of ‘big man’

WSTĘP

Inspirację do napisania niniejszych uwag stanowi wydawany przez Department of History and Archaeology of the University of Shumen periodyk „*Studia Academica Šumenensia*” (SAŠ). Prezentowane na łamach zasygnalizowanego periodyku artykuły podejmują różnorodne tematy z historii i archeologii Bałkanów i Europy Południowo-

Wschodniej. Wśród prac znajdziemy takie, których przedmiot badań rozpatruje się w ramach szeroko rozumianej teorii i metodologii archeologii. Inną grupę stanowią artykuły o przeglądowym charakterze, a część prac to rozprawy o sprawozdawczym charakterze przedstawiające i opisujące nowe materialne odkrycia.

Spośród dostępnych pięciu tomów tego periodyku wybrałam artykuły, które pośrednio bądź bezpośrednio dotyczyły interesujących mnie zagadnień

dotyczących struktury organizacyjnej społeczeństw funkcjonujących na interesującym mnie obszarze Bałkanów w szerokim kontekście Europy Południowo-Wschodniej na przełomie starożytności i średniowiecza. Dodatkowo interesującą kwestią wydaje się również problem korelacji, prób połączenia z pozoru tak różnych dwóch światów – późnoantycznego i wczesnośredniowiecznego – na obszarze będącym przedmiotem badań autorów publikowanych w SAŠ artykułów. Dlatego zainteresował mnie artykuł pt. „The rise and fall of the Dalmatian ‘Big-men’: Social structures in Late Antique, Post-Roman and Early Medieval Dalmatia (ca. 500-850)” Danijela Dzino (2014, 127-152), traktujący o problemie rekonstrukcji struktur społecznych Dalmacji między VI a IX w. W tym artykule znajdziemy kolejną próbę recepcji antropologicznej koncepcji „Big mana”, której model był niejednokrotnie wykorzystywany przez archeologów do rekonstrukcji funkcjonowania struktur społecznych w różnych epokach i na różnych obszarach¹. Dodatkowo badając ten problem, chciałabym zwrócić uwagę na dominujący obecnie sposób tłumaczenia zachodzących ówczesnie zmian i sposoby rekonstrukcji sytuacji na obszarze Bałkanów w okresie przejściowym między późną starożytnością a średniowieczem, a także, na jakich źródłach opierają się dominujące poglądy badawcze. Istotne wydaje się również dostrzeżenie i zrozumienie mechanizmów, które doprowadziły do wykrystalizowania się danej koncepcji i zauważenie, w jaki sposób mechanizmy te stosuje się w interpretacji przeszłości.

Dotychczas dominująca w historiografii rekonstrukcja sytuacji na obszarze Bałkanów w okresie przejściowym między późną starożytnością a średniowieczem opierała się na poglądzie, iż w okresie tym doszło do sławizacji tego obszaru. Sytuacja ta miała być następstwem wycofania się wojsk cesarza bizantyjskiego Herakliusza z tego obszaru (610-641). Cesarstwo skoncentrowało się wówczas na walce z Persami, co zostało wykorzystane przez inną wrogą Cesarstwu ludność. Nastąpiła masowa inwazja Awarów i Słowian i w konsekwencji doszło do zasiedlania przez Słowian znacznych obszarów Europy Południowo-Wschodniej: od wschodnich Alp poczynając po Grecję (Morrisson 2007, 55-58;

Dzino 2014, 129). Taką wizję odnajdziemy w źródłach pisanych, jak choćby w „De Administrando Imperio” z połowy X wieku autorstwa Konstantyna Porfirogenety. Dane archeologiczne nie korelują jednak z jego przekazem, jak zauważa D. Dzino, ponieważ nie zarejestrowano obecności źródeł archeologicznych wskazujących na masowe osiedlanie się nowej ludności na obszarze Dalmacji w VII wieku. Podobnie brak również warstw kulturowych, które poświadczałyby zniszczenia na tym obszarze w wyniku najazdu wrogiej ludności. Jak stwierdza D. Dzino, „w rzeczywistości wydaje się coraz bardziej oczywiste, że w całym szerszym regionie Europy Południowo-Wschodniej nie można odnaleźć w materiale archeologicznym potwierdzenia intensywnego osadnictwa grup ludności zasiedlającej te tereny w VII wieku.” (Dzino 2014, 129, za: Curta 2013b, 145-214).

W odniesieniu do okresu interesującego autora brak źródeł pisanych, które nie istnieją od początku VII wieku po koniec VIII/początek IX w., a dotychczasowe badania bazują na przekazach podawanych przez źródłach późniejsze, jak choćby wspomniany wyżej Konstantyna Porfirogenety „De Administrando Imperio”.

W procesie badawczym istotne powinno być dostrzeżenie i zrozumienie mechanizmów, które doprowadziły do wykrystalizowania się danej koncepcji i zauważenie, w jaki sposób mechanizmy te stosuje się w interpretacji przeszłości. Dlatego chciałabym w tym miejscu poświęcić trochę uwagi przyczynom, które doprowadziły do wykrystalizowania się wyżej omówionego sposobu rekonstrukcji przeszłości. Mamy tu do czynienia z pewnego rodzaju utartym schematem interpretacyjnym, w ramach którego tłumaczy się rejestrowane zjawiska poprzez migrację. Takie podejście badawcze jest niejako spuścizną po tzw. archeologii tradycyjnej (kulturowo-historycznej), której założenia opierały się silnie na ewolucjonizmie. To w jej ramach wykrystalizowało się łączenie tożsamości grupy etnicznej z kulturą archeologiczną, co więcej, przekonanie o możliwości migracji owych etnosów, których dowodem miały być zmiany w kulturze materialnej na danym terenie. A. Ciesielska zjawisko to określiła mianem „mitu migracji” (Ciesielska 2012b, 184). Powołując się na prace Jerzego Kolendo (2004) oraz Jerzego Topolskiego (1998), zauważyła, że „czytając źródła antyczne, greckie, rzymskie, obracamy się w sferze mitu, legendy etnogenetycznej”, co więcej, pojęcie mitu, w rozu-

¹ Zob. Bernbeck *et al.* 1996; Curta 2000; Nowak 2011, tam dalsza literatura; Iversen 2017; Eichert 2017, tam dalsza literatura.

mieniu J. Topolskiego, można również odnieść „do działalności badawczej archeologów tradycyjnych, zajmujących się rekonstrukcją procesów migracyjnych w przeszłości” (Ciesielska 2012b, 185). J. Topolski w swojej teorii mitu historiograficznego charakteryzował mity jako przeświadczenia, które nie poddają się bądź nie są poddawane weryfikacji, mimo to są obecne w świadomości badawczej i w tekstach. Ich geneza związana jest z dwoma źródłami: „świadomością badaczy tzw. mity fundamentalne oraz z tzw. procesu mitologizacji wiedzy, czyli do sformułowania pewnych niesprawdzonych twierdzeń w procesie tworzenia wiedzy, a następnie ich powielania” (Ciesielska 2012b, 184, za: Topolski, 1998, 205).

Dodatkowo jak widać dotychczas popularnym i funkcjonującym schematem interpretacji opisanych powyżej zjawisk było podejście, w którym źródło, jakim jest „De Administrando Imperio”, traktowano jako rzetelne, chociaż powstało później niż opisany w nim, interesujący mnie okres czasu. Mimo to uznano, że należy je skorelować z materiałem archeologicznym. Problem nadmiernego polegania na informacjach zawartych w źródłach pisanych, o czym wspomina również D. Dzino, dostrzega także Monika Milosavljević (2014, 22-38). Poszukiwanie i przyjmowanie relacji zależności między informacjami zawartymi w źródłach pisanych a materiałem archeologicznym staje się samo w sobie celem badań. W tym przypadku rekonstrukcja przeszłych wydarzeń opiera się na ich wcześniejszej, powstałej jeszcze w starożytności, interpretacji (Milosavljević, 2014, 33). W tym podejściu do znalezisk dominuje „analiza typologiczna obiektów oraz model wyjaśniający historię kultury przypisujący pewne przedmioty i groby do etniczności i religii zmarłych” (Dzino 2014, 129). Akceptuje się w nim wpływ i skutki migracji, które traktuje się jako dowód przemian społecznych i historycznych w VII wieku. Uznaje się, iż funkcjonujące od tego momentu cmentarzyska rządowe z odmiennym od wcześniejszych grobów inwentarzem, podobnie jak nowy, ciało palny obrządek pogrzebowy, stanowią dowód napływu Słowian. To właśnie Słowianom przypisano eksterminację lokalnej ludności i asymilację pozostałej ich części, a materialne pozostałości z około poł. VII w. określono mianem kultury starochorwackiej (Dzino 2014, 129). Jednakże siła tych stereotypowych ujęć wynika przede wszystkim, jak pisze przywołana autorka M. Milosavljević, „z autorytetu «założycieli dyskursywności», a nie

z ważnych argumentów archeologicznych” (Milosavljević 2014, 33, za: Babić 2002, 309-322; 2006, 655-659; Novaković 2011; Babić 2014). Stanowi to kolejną przyczynę powielania i niepoddawania krytyce omawianej koncepcji, której „autentyczność” opierała się na zaufaniu względem tworzących ją autorytetów, co również niejako i odstraszało przed próbą krytycznej refleksji już utrwalonych i „zastygłych” poglądów, uznanych za fakty.

Idąc o krok dalej w poszukiwaniu przyczyn takiej formy kreowania przeszłości, M. Milosavljević nawiązując do teorii wiedzy zauważa, że w ramach archeologii wykorzystywano już różnorodne do niej podejścia. Ogólnie można je jednak podzielić na dwa. Pierwsze z nich, od dawna obecne w dyskursie naukowym (Milosavljević 2014, 23, za: Olsen 2002, 109-112; Johnson 2011), zakłada, iż odkrycie „prawdy” jest możliwe. Podobnie ma się rzecz, jeżeli chodzi o archeologię: możliwe jest odkrycie prawdy o przeszłości, do której mamy „dostęp” dzięki pozostawionym przez społeczeństwa minione materialnym śladom. Drugie podejście, które omawia wspomniana autorka powołując się na Richarda Rorty’ego, dowodzi natomiast, iż wiedza stanowi produkt społeczny, kulturowy. W tym ujęciu wiedza archeologiczna będzie stanowić produkt archeologa, jego pracy i chociaż jest zależna od materialnych pozostałości czy kontekstu, w którym funkcjonuje badacz, uwarunkowana jest historycznie, społecznie, instytucjonalnie i nigdy nie ma obiektywnego charakteru. Oczywiście zgadzam się z M. Milosavljević, która podkreśla, że w żadnym wypadku nie zaprzecza ona istnieniu przeszłości, jedynie temu, iż nie jesteśmy w stanie obiektywnie jej zrekonstruować. I co istotne, sposoby, metody, materiały, którymi posługujemy się w procesie ustalania „prawdy” o przeszłości, „nie mają [...] uniwersalnego znaczenia, a więc znaczenia poza naszymi kulturowymi i historycznymi ramami” (Milosavljević 2014, 23, za: Burr 1995; Wylie 2002, 185-199; Olsen 2006, 85-103).

Co więcej, w sposobach i mechanizmach interpretacyjnych przeszłości niektóre, uznane za fakty koncepcje są po prostu „wygodne”, podobnie jak używanie wieloznacznych i niedoprecyzowanych pojęć, o czym wspomina M. Milosavljević. Dodatkowo „koncepcja może być politycznie instrumentalizowana jako część archeologicznie odkrytej rzeczywistości” (Milosavljević 2014, 13). Już Kristian Kristiansen (Kristiansen 1996, 138-144) dostrzegł, że w tradycji archeologii europejskiej odnaleźć

można mity o pochodzeniu, w których to funkcjonują wartościujące terminy „cywilizacja” i „barbarzyństwo”. Mity zostały wpisane w podstawy dyscypliny archeologicznej (Milosavljević 2014, 25).

D. Dzino podobnie dostrzega, że w przypadku badanego przezeń problemu i pozostających z nim w związku poglądów na temat sposobu „kreowania” przeszłości, istotny wpływ wywarła współczesna badaczowi sytuacja polityczna, społeczna. „Ta interpretacja materialnych dowodów ma swoje korzenie w tworzeniu archeologii wczesnośredniowiecznej w Dalmacji jako części chorwackiej archeologii narodowej i jej zinstytucjonalizowanego oddzielenia od badań nad dalmackim późnym antykiem w XIX i XX wieku” (Dzino 2014, 129-130). W takiej sytuacji zaznacza się, niestety dobrze znany już w historii nauki, subiektywizm czy może raczej subiektywny sposób kreowania „prawdy” o przeszłości.

Dostrzega to także Andrei Pantev, autor artykułu „Rereading ‘Stroitelite’” (2015) znajdującego się w drugim tomie wspomnianego periodyku. Jak stwierdza, „każdy naród buduje majestatyczny epos we wspólnej pamięci” (Panteva 2015, 10). Co więcej, epos ten jest poddany idealizacji, pewnej formie kreacji. Autor pisze pośrednio o zjawisku, które możemy określić mianem „pamięci wskrzeszonej”, czyli przywoływania pewnych „faktów” o przeszłości, które niejako pasują, są „wygodne” w zastanej sytuacji społecznej, kulturowej czy politycznej. Zjawisko to jest nam dobrze znane, także z obszaru polskiej archeologii². Uważam, iż jest to problem, któremu należałoby poświęcić większą uwagę, w tym miejscu jedynie o nim wspomnę. D. Dzino słusznie zauważył, że tego typu zabiegi to „internalizacja badań archeologicznych do użytku domowego, a nie międzynarodowa wymiana akademicka” (Dzino 2014, 130), to oraz interpretacja oparta na określaniu stylu i typologii zabytków spowodowała zastaną sytuację. Widziano w nich jedynie pozostałości po danym etnosie i nowej religii.

² Przykładem może być teoria autochtonicznego pochodzenia Słowian autorstwa Józefa Kostrzewskiego z 1913 roku, popierana również przez takich archeologów jak K. Jażdżewski, W. Hensel i L. Leciejewicz, językoznawców T. Lehra-Splawińskiego oraz M. Rudnickiego i antropologa J. Czekanowskiego (K. Godłowski, J. K. Kozłowski, Historia starożytna ziem polskich, Warszawa, PWN, 1985, s. 89; Archeologia o początkach Słowian: materiały z konferencji, P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), Kraków, 2005, s. 65).

Opisane wyżej postawy badawcze i mechanizmy doprowadziły do powielania przyjętej rekonstrukcji przeszłości. Pod koniec XX wieku badania prowadzone na obszarze Dalmacji były poddane dominującemu paradygmatowi, w wyniku czego omawiana przeze mnie kwestia znajdowała się niejako poza rozpatrywanymi problemami badawczymi, czy raczej nie była ponownie rozpatrywana. Dopiero później zaczęto dostrzegać, iż materiał archeologiczny odnajdywany np. na cmentarzyskach może odzwierciedlać status społeczny jednostki oraz wiązać się z tożsamością społeczności, które je po sobie pozostawiły (Dzino 2014, 130).

Jak widać z powyższych rozważań, problem korelacji, prób połączenia z pozoru tak różnych dwóch światów – późnoantycznego i wczesnośredniowiecznego – w tym też problem rekonstrukcji funkcjonujących w tym okresie struktur społecznych, jest wciąż dyskusyjnym zagadnieniem i wymaga dalszych badań. Już samo nazewnictwo tego okresu dziejów ludzkości nastęrcza problemów, czy raczej jest upraszczane, o czym wspomina D. Dzino we wspomnianym artykule. Badacz ten stwierdza, iż podział chronologiczny tego obszaru na etap końca starożytności i początek średniowiecza, za który uznano początek/I poł. VII w., jest zbyt upraszczany i „nie odzwierciedla specyficznej organizacji społecznej społeczności dalmatyńskich w VII i VIII wieku, które nie były już dość późnoantyczne, ale jeszcze nie w pełni wczesnośredniowieczne” (Dzino 2014, 128). Za najodpowiedniejszy termin dla określenia tego okresu przyjmuje „postrzymski”, który wcześniej nie był stosowany w odniesieniu do obszarów Dalmacji, jak i sąsiadujących z nią terenów (Dzino 2014, 128).

Przytoczony artykuł stanowi próbę omówienia struktur społecznych Dalmacji między VI a IX wiekiem. W związku z brakiem współczesnych dla omawianej sytuacji źródeł pisanych D. Dzino bazuje na pozostałościach materialnych, których dostarczają nam badania archeologiczne. Źródła te pochodzą głównie z pochówków i cmentarzysk rzędowych kultury starochorwackiej z obszaru północnej i centralnej części prowincji, gdyż dowody na osadnictwo w tym okresie są niewystarczające. Zauważa analogie w układach cmentarzysk tzw. kultury „starochorwackiej” z innymi postrzymskimi nekropoliami rzędowymi na Zachodzie. Wśród nich wymienia zagospodarowanie przestrzeni cmentarzysk, tzn. wybór miejsca złożenia zwłok oraz umieszczanie określonych przedmiotów w ob-

rębie pochówku. W praktykach tych dostrzega odzwierciedlenie strategii pokazywania statusu społecznego danej jednostki (Dzino 2014, 129-130).

W celu zrekonstruowania funkcjonującego systemu społecznego na podstawie przede wszystkim źródeł z cmentarzysk autor wykorzystał antropologiczną koncepcję „big man” autorstwa Marshalla Davida Sahlinsa (1963). D. Dzino stwierdził, że koncepcja „big man” jest najbardziej trafnym modelem rekonstruującym społeczności w postrzymskiej Dalmacji, które nie pasują do innych opisywanych w literaturze. „Społeczności w post-rzymskiej Dalmacji nie pasowały do modelu opartego ani na ‘Great-men’ ani ‘Chiefs’. Wykazywały raczej cechy społeczeństwa, gdzie występował ‘Big-men’: oparte na strukturach krewniczych i redystrybucji dóbr. Społeczeństwo to trwało do końca VIII wieku, kiedy ‘Big-men’ zostali zastąpieni przez ‘Chiefs’, którzy znaleźli skuteczniejsze metody, oparte na karolińskich wzorcach władzy, aby uzasadnić i umocnić swoją dominację” (Dzino 2014, 131).

Koncepcja „big man” została opracowana w wyniku prac terenowych prowadzonych w Melanezji i Polinezji i poniekąd koreluje z nieco starszą teorią „great men”³ (Smoleń, 2017, 114; Ciesielska 2012, 53). Podczas antropologicznych badań prowadzonych na Nowej Gwinei (Godelier 1988, 162-188) zastosowano terminy: „great men” i „big man”

³ Różnicę pomiędzy „great men”, „big men” oraz „chiefs” trafnie scharakteryzował Stefan Eichert: “‘Great-men’ stają się liderami ze względu na swoje działania i umiejętności, głównie w okresie wojennym, kiedy to zyskują prestiż. Ich status nie jest dziedziczny ani przypisany im z powodu ich pochodzenia, ale wypracowany (osiągnięty) [...] Ich pozycja jest kształtowana głównie w oparciu o aspekt wojskowy. Jak tylko ich rola staje się nieistotna w wyniku pokoju, ich wyjątkowa pozycja również traci znaczenie. ‘Big-men’ są również liderami, którzy także zyskali pozycję dzięki indywidualnym umiejętnościom i prowadzonym działaniom. Jednak ważniejszy jest w tym przypadku aspekt ekonomiczny oraz ich rola jako redystrybutora różnych dóbr (rolniczych, towarów prestiżowych). Big-men zachowują swój status w czasach pokoju, ponieważ kontrolują lub manipulują materialno-ekonomicznym bogactwem swojej społeczności. Sukces ekonomiczny zastępuje sukces materialny, a oni utrzymują swoją reputację. Nawet sądząc, że ranga Big-man nie jest dziedziczna sama w sobie, pochodzenie takiej osoby z pewnością pomaga w zdobyciu tej pozycji. ‘Chiefs’ to trzeci wariant. Posiadają oni władzę ekonomiczną i zazwyczaj są przywódcami wojennymi. Ich status jest dziedziczny [...] Chiefs zazwyczaj kierują większą grupą” (Eichert 2017, 18).

na określenie znaczących mężczyzn, przywódców małych grup, którzy jednak nie posiadali statusu wodza (Ciesielska 2012, 53).

Koncepcja „big man” zakłada funkcjonowanie w danej społeczności przywódców, których władza nie stanowiła konsekwencji narodzin, czyli nie była dziedziczna, ale została nabyta. Jest to jednostka, która osiągnęła pozycję dzięki własnym wysiłkom i staraniom, jak choćby poprzez prezentację własnej siły fizycznej czy poprzez siłę charakteru, zebrane bogactwa, które podnoszą jego wartość i znaczenie ponad innych członków grupy. Jednak głównym czynnikiem zdobycia i utrzymania władzy jest aspekt ekonomiczny. „Big man” to jednostka dysponująca bogactwem, które dystrybuuje publicznie, poza obszar swojej grupy, co zwiększa jego rangę, popularność, prestiż. Pełnienie funkcji redystrybutora różnych dóbr i kontrola nad bogactwem swojej społeczności pozwalają zachować status „big-mana” również w czasach pokoju (Sahlins 1963, 29; Eichert 2017, 18). Dzięki temu „big man” gromadzi wokół siebie zwolenników, utrzymuje swoją władzę również dzięki stworzeniu takiej grupy. Nie posiada on tytułu politycznego czy też stanowiska społecznego (Sahlins 1963, 289, 291). Władza „big mana” jest względnie trwała (Ciesielska 2012, 53), musi on stale konkurować z innymi, by udowodnić swoją wyższość, demonstrować pozycję, którą zdobył dzięki własnym wysiłkom. Jak scharakteryzował to M. Sahlins: „musi być przygotowany do wykazania, że posiada takie umiejętności, które wzbudzają szacunek – magiczne moce, umiejętności gospodarskie, oratorskie, być może odwagę na wojnie” (Sahlins 1963, 289).

Jednostki, które charakteryzujemy jako „big man’ów”, jak zauważa D. Dzino, występują w społeczności, w której nie funkcjonuje ściśle określona hierarchia społeczna. Badane przez M. Sahlinsa plemiona, gdzie występował „big man”, reprezentowały typ gospodarki najbardziej zbliżony do społeczności znanych nam choćby z okresu neolitu (Bernbeck, Müller, 1996), a koncepcję tę, jak zauważył R. Smoleń, „można odnieść [...] do ludów pierwszych w ogólności” (Smoleń 2017, 114), a jednak model ten wykorzystuje się w rekonstrukcji struktur społecznych w różnych epokach i na różnych obszarach (Bernbeck *et al.* 1996; Curta 2001; Eichert 2017; Iversen 2017; Smoleń 2017). Społeczności funkcjonujące w oparciu o struktury społeczne, gdzie wydziela się jednostki tak określane, mogły funkcjonować zarówno w epoce neolitu,

ale i w interesującym nas okresie przełomu między starożytnością a średniowieczem, nie oznacza to równego poziomu rozwoju tych społeczności na różnych płaszczyznach ich egzystencji. Jak słusznie zauważył Anthony Giddens, powołując się na Ernesta Gellnera, „historia [...] nie jest opowieścią o «nieustającym rozwoju»” (Giddens 2003, 286, za: Gellner 1964, 12). Oczywiście istnieją pewne niebezpieczeństwa w stosowaniu tego podejścia⁴ w odniesieniu do wspomnianych wyżej społeczności, na co zwracają uwagę badacze (Dzino 2014, 131, za: Spriggs 2008; Eichert 2017, 18).

Społeczeństwo, w którym funkcjonują jednostki określane mianem „big man”, można scharakteryzować jako społeczeństwo segmentarne. Walter Pohl (1988) zastosował ten termin podczas badań nad społeczeństwami przełomu starożytności i średniowiecza w Europie. W swoich rozważaniach nawiązywał do pracy Pierre’a Clastera „Society against the State” (Społeczeństwa przeciw państwu). W systemie segmentarnym nie istnieją mechanizmy społeczne, które mają na celu konsolidację władzy królewskiej. Uporządkowanie takiego społeczeństwa opiera się na zasadach pochodzenia, pokrewieństwa, a rody i rodziny stanowią grupy społeczne. To w ramach tych grup pojawiają się mechanizmy konkurencji. Emil Durkheim (1999) dostrzegł, że jest to społeczeństwo bardzo złożone i, jak je określił – pełne paradoksów. W organizacji tej, jego zdaniem, nie ma hierarchii, poddaństwa czy podporządkowania. Z kolei zdaniem Marshalla Sahlinsa (1963) społeczeństwo segmentarne jest formą społeczną charakterystyczną w sytuacji migracji, „ponieważ jako społeczny środek konkurencji, rywalizacji w już zamieszkaną niszę ekologiczną, rozwinęło się szczególnie w społeczeństwach plemiennych walczących z innymi plemionami” (Ciesielska 2012, 54).

System oparty na władzy sprawowanej przez „big man” w społecznościach egzystujących na obszarach Dalmacji funkcjonował w okresie od

późnej starożytności do końca VIII wieku, kiedy to system społeczny uległ przekształceniu, a władzę przejęły jednostki określane mianem „chiefs”. Zasady dominacji tzw. „chiefs” oparte były już na odmiennych przesłankach, których inspiracją stały się zasady funkcjonujące we władzy karolińskiej (Dzino 2014, 131).

W celu analizy i zrekonstruowania historii przemian struktur społecznych na obszarze Dalmacji w interesującym nas okresie, a przede wszystkim poszukiwaniu ich przyczyn autor rozpoczyna swoją analizę od sytuacji końca IV wieku i stwierdza, że „nie sposób zrozumieć przemian i sposobu funkcjonowania struktur społecznych postrzymskiej Dalmacji VII wieku, bez uwzględnienia przemian w klasie społecznej arystokracji w V i VI wieku. Podobnie nie sposób zrozumieć sposobu funkcjonowania struktur społecznych wczesnośredniowiecznej Dalmacji nie biorąc pod uwagę przemian jakie zaobserwować można na cmentarzyskach «starochorwackich» w końcu VIII wieku” (Dzino 2014, 126, 143).

Materialne pozostałości na obszarze Dalmacji w późnej starożytności dowodzą, iż region ten nie znajdował się w granicach obszaru, który w największym stopniu doświadczył problemów, z którymi zmagano się Imperium Rzymskie w końcu IV wieku. Materialne pozostałości datowane na V i VI wiek nie dowodzą znacznego społecznego i ekonomicznego regresu (Posavec 2007; Dzino 2014, 131-132).

Zaobserwowane pod koniec IV wieku niektóre zmiany w późnoantycznej Dalmacji mogą dowodzić przekształceń w ramach struktur społecznych. Pierwszym przejawem miałyby być zanik, około 400-450, funkcjonowania tzw. villa rustica. Sytuacja ta zauważalna jest przede wszystkim na obszarach wewnątrz lądu (północna i środkowa część prowincji). Na terenach nadbrzeżnych villa rustica przetrwały dłużej (Busuladzić 2011). Kolejną zmianą była militaryzacja społeczeństwa (Curta 2013a), a poprzez to ekspozycja elitarniej tożsamości. Zjawisko to obejmowało szerszy obszar: Południowo-Wschodniej Europy w VI wieku. Następnym novum jest pojawienie się architektury kościelnej dominującej zarówno nad miejskim, jak i wiejskim krajobrazem w okresie późnego antyku (Dzino 2014, 132).

Liczne inwestycje w kościelne budowle były efektem wprowadzenia i akomodacji chrześcijaństwa. „Po początkowym okresie [...] dostosowania

⁴ Jak słusznie zauważa Matthew Spriggs (2008), na którego powołuje się autor artykułu: „rdzenne społeczeństwa, które Sahlins analizował, nie były ponadczasowe i nietknięte przez procesy historyczne, ale faktycznie przeżywały istotne zmiany społeczne w czasie, kiedy badania były prowadzone. Przed badaniami Sahlinsa, społeczności Melanezji i Polinezji już doświadczyły znacznego spadku populacji i wpływu zachodniego kolonializmu, co spowodowało przesunięcie władzy z «Chiefs» i «Great-men» na «Big-men»” (Dzino 2014, 131).

chrześcijaństwa do ustalonych elitarnych wartości, elity cesarskie zwróciły się masowo na patronat Kościoła z końca IV wieku” (Dzino 2014, 133), a fundowanie budowli sakralnych, jak i innych darów dla tej instytucji, stanowiło sposób eksponowania własnej pozycji społecznej. Villa rustica zaczęto niejako zastępować kościołami. Inwestycje kościelne na obszarze Dalmacji początkowo lokalizowano na obszarach bardziej zurbanizowanych, przybrzeżnych i miało to miejsce już na przełomie IV/V wieku. Jednak już w V wieku kościoły pojawiają się w głębi lądu, również na obszarach wiejskich (Chevalier 1996), gdzie występują niewielkie budowle, którym często towarzyszą pochówki w kryptach (Cambi 2002, 256-72). Ze względu na ich niewielkie rozmiary wiadomo, że nie były przeznaczone dla dużej liczby wiernych, ani nie stanowiły one dla nich nowych miejsc grzebalnych. Przeznaczone zostały prawdopodobnie jedynie dla elit i ich krewnych (Dzino 2014, 133-134). Jak stwierdza D. Dzino: „kościół te zaspokajały raczej potrzeby elit wiejskich, aby pokazywać prestiż i pozycję w swoich społecznościach poprzez patronowanie budynkom związanym z ich miejscami pochówku, konkurując z sąsiednimi lokalnymi elitami” (Dzino 2014, 134), a zmiany „w wyrażaniu elitarnych tożsamości są związane z fragmentacją i regionalizacją szerszego systemu imperialnego” (Dzino, 2014, 133). Skutkowało to przekształceniem społeczeństwa, w którym podział był dość sztywny w bardziej elastyczne struktury (Dzino 2014, 133-134).

W V wieku – zdaniem D. Dzino – nie nastąpiły jeszcze istotne zmiany w ówczesnej hierarchii społecznej. Jak stwierdza, budowanie w poszczególnych regionach stylistycznie podobnych do siebie obiektów, w tym przypadku kościołów, potwierdza „funkcjonowanie międzyregionalnych sieci społecznych” (Dzino 2014, 136). Natomiast pojawienie się cmentarzy rządowych w VI wieku jest jego zdaniem dopiero przejawem znacznych, wielopoziomowych przemian społecznych. Nekropolie te pojawiają się „stosunkowo późno, w porównaniu z rzymskim Zachodem. Pochodzą z okresu, gdy Dalmacja była częścią Królestwa Ostrogotów (490-536)” (Dzino 2014, 134). Co więcej, cytowany autor dostrzega pewne zależności między cmentarzyskami rządowymi z VI wieku i cmentarzyskami późniejszymi, łączonymi z kulturą starochorwacką. Te VI-wieczne nekropolie wprowadzają „pewne nowe zwyczaje, które później są kontynuowane we wcześniejszej fazie kultury starochorwackiej (tj. dary grobo-

we i bardziej rozbudowana kamienna architektura grobowa)” (Dzino 2014, 136).

Genezy tych przemian D. Dzino upatruje w sytuacji politycznej za czasów Justyniana (Justyniańska rekonkwista⁵) oraz utracie Panonii za panowania Justyna II (Awarowie 567 r.⁶), co zakłóciło dotychczasową sieć prowincji, a północne obszary Dalmacji stały się wówczas strefą pogranicza. W konsekwencji doszło do przemian społecznych, główną rolę zaczęły odgrywać osobiste osiągnięcia, a w ramach społeczności znaczącą rolę zyskali „big man”i”. Były to jednostki, których pozycja nie wynikała z wcześniej funkcjonującej sieci elit, bogactwa czy szlacheckiego pochodzenia, ale jako nowi „przywódcy” pojawiający się w społecznych strukturach Dalmacji byli zapewne zdolni do ich organizowania w czasach kryzysu. Wykryształowało się „nowe” społeczeństwo, które cechował większy egalitaryzm, a jego struktura zaczęła przypominać społeczeństwo segmentarne (Dzino 2014, 136)⁷.

Poszukując innych przyczyn pojawienia się w postrzymskiej Dalmacji jednostek, które możemy określić mianem „big man”, należy zwrócić uwagę na potwierdzone w źródłach w VI wieku zjawisko wyludnienia. Miało ono miejsce zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich i nie ograniczało się do terenu Dalmacji, ale objęło obszar Europy Południowo-Wschodniej. Wśród przyczyn podaje się plagę dżumy za panowania Justyniana oraz niekiedy zmiany klimatu (Dzino 2014, 137, tam dalsza literatura). Skutkiem plagi dżumy mogły być także zmiany w pochówkach, które niekiedy zyskują cechy wcześniej funkcjonujących „pogańskich” tradycji (Little 2006, 27; Dzino 2014, 137). Dla tego artykułu same przyczyny zjawiska nie są istotne, skoncentrujemy się więc na jego skutkach. W wyniku znacznego ograniczenia populacji, jak zauważa badacz, mogło dojść do wzrostu popytu na siłę roboczą, która zyskała na znaczeniu, co pociągnęło za sobą wzrost cen pracy. Wzrosła też mobilność robotników, ich status społeczny również

⁵ Zob. J. A. Evans, *Justynian i Imperium Bizantyńskie. Justynian I Wielki 483-565 cesarz bizantyjski od 527 r.*, 2008, s. 121-122.

⁶ Zob. *Świat Bizancjum. Cesarstwo Wschodniorzymskie 330-641*, C. Morriison (red.), przeł. A. Gabroń, Kraków, 2007, s. 47.

⁷ D. Dzino nawiązuje do pracy F. Borri „*Duces e magistri militum nell'Italia esarcale (VI-VIII secolo)*”, w której autor opisał podobną sytuację w bizantyńskim egarchacie Rawenny.

uległ zmianie. Sytuacja ta stanowiła wyzwanie dla ówczesnych elit. „Zmiany w Dalmacji w VI wieku pokazują, że wyludnienie może być w istocie przyczyną zmian społecznych i wzrostu instytucji «Bigmen'a» w zmienionych warunkach społecznych” (Dzino 2014, 137).

Jak zauważa cytowany autor, rekonstrukcja wydarzeń z VII w. w Dalmacji również nie jest prosta, wiadomo, że w VII w. w granicach Imperium Wschodniorzymskiego znalazły się obszary Południowo-Wschodniej Europy. Na obszarze Dalmacji nastąpił niejako upadek społeczny oraz uproszczenie sieci społecznych i innych. Funkcjonujące wcześniej struktury społeczne upadały. „Bizantyjczycy wycofali swoje struktury administracyjne i wojskowe, utrzymując tak mało, jak to było konieczne dla zabezpieczenia żeglugi i połączeń morskich z ich posiadłościami na Istrii i w Rawennie. Ta restrukturyzacja stanowisk cesarskich umożliwiła pośrednią kontrolę nad zapleczem i utrzymanie połączeń z Istrią i Rawenną bez zaangażowania znaczących zasobów w obronę tych ważnych ośrodków. Te bunkry bizantyjskie, by użyć określenia Jonathana Sheparda, nie były odizolowane od zaplecza – tworzyły interaktywne strefy graniczne z otaczającymi je społecznościami” (Dzino 2014, 137-138). W tym okresie miały miejsce również niewielkie, zdaniem tego badacza, migracje Słowian.

Dowodów, które zdaniem D. Dzino mogą poświadczać wykształcenie się na obszarze starożytnej Dalmacji struktur społecznych opartych na władzy „big-man”, dostarczają nam rządowe cmentarzyska tzw. kultury starochorwackiej. Stanowiska te odnajdujemy w regionach przybrzeżnych w dolinie Neretwy i na zachód od niej. Charakteryzuje je dość jednolity, kulturowy charakter. Zjawisko to koreluje również z obszarem w sąsiedztwie Istrii nad północnym Adriatykiem oraz ze zjawiskami tzw. kultury Komani-Kruje na obszarze położonym nad południowym wybrzeżem Adriatyku i w postrzymskim Epirze (Dzino 2010, tam dalsza literatura). Na tym obszarze nie odnajdziemy dowodów na zmiany w liczbie ludności, co korelowałoby z sytuacją opisaną w źródłach pisanych, a zwyczajnie nie uległy znaczącym przekształceniom. Jednak, jak zauważa badacz, „w pozornej kulturowej jednolitości można dostrzec pluralizm podejść, w których lokalne społeczności upamiętniały swoich zmarłych” (Dzino 2014, 138). Wyróżnić można pochówki z wyposażeniem oraz takie, które go nie posiadały. Co do obrządku pogrzebowego, to zna-

ne są nieliczne przykłady ciałopalenia, które nie występowało w późnogreckiej Dalmacji. Ogólnie dopuszcza się, iż równocześnie funkcjonować mogły pochówki ciałopalne i wyposażone szkieletowe, czyli pochówki reprezentujące wcześniejszy/starszy obrządek współistniały z „chrześcijańskimi”. Jeśli chodzi o konstrukcję grobów na cmentarzyskach starochorwackich, były to proste groby ziemne bądź kamienno-ziemne, rzadko stosowano też drewniane trumny lub trumny ze spinu (*spolia*) późnoantycznego. Te ostatnie występowały na cmentarzyskach, które lokalizowano i umieszczano na miejscu pozostałości starożytnych cmentarzy. Wyposażenie było skromne, podobnie jak to w VI wieku, czyli naczynia, niewielkie narzędzia, broń, biżuteria, odzież, a dopiero po 775 r. pojawiają się w grobach importy bądź kopie karolińskich ostróg, mieczy i włóczni. Cmentarze lokalizowano w miejscach wyeksponowanych, na zboczach wzgórz czy w pobliżu zbiorników wodnych, niekiedy w pobliżu nekropoli starożytnych, np. kopców i pochówków z epoki żelaza, ruin starożytnych, późnoantycznych kościołów lub cmentarzy (Petřinec 2009, 113-15). Autor stwierdza, że miał być to swego rodzaju swoisty „dialog” z przeszłością, którą owa lokalna społeczność chciała niejako sobie przypisać. Sytuacja ta jego zdaniem może dowodzić, iż lokalne elity tej społeczności nie miały „szlachetnego” pochodzenia, a ówczesnie funkcjonował system społeczny, który w inny sposób pozwalał na zabezpieczenie tych pozycji (Dzino 2014, 138-139). To w tym okresie dominację przejęły jednostki, które charakteryzujemy jako „big man”, a system społeczny oparty na tej „władzy” mógł trwać nawet do końca VIII w. (Dzino 2014, 131).

Wspomniana już wcześniej zmiana w wyposażeniu niektórych grobów męskich, pojawienie się broni typu karolińskiego (ostrog, miecze typu karolińskiego, topory bojowe i długie noże bojowe) i pasów awarskich (775-800 lub po 800), a z kilku pochówków znamy również bizantyjskie solidy z połowy I i II poł. VIII w. (Leon III, Konstanty V Copronymus i Leon IV), zdaniem autora może stanowić dowód na mające wtedy miejsce przekształcenia w ramach struktur społecznych. Archeolodzy tłumaczą tę sytuację w dwojaki sposób. Pierwszy upatruje przyczyn tego zjawiska w osiedlaniu się na tych obszarach Chorwatów, natomiast drugi jako wynik kontaktów Słowian/Chorwatów z cesarstwem Karolingów (Dzino *et al.* 2018). Te materialne pozostałości traktowane są

jako łupy wojenne, dar władców frankońskich dla lojalnych poddanych lub wynik wymiany handlowej z Panonią. Powszechny wydaje się pogląd, iż dary grobowe odzwierciedlają status społeczny, ale również płeć zmarłego czy jego przynależność kulturową. Zdaniem D. Dzino „pochówki i zwyczaje pogrzebowe są niewątpliwie areną działania, a nie biernym odzwierciedleniem społeczeństwa – reprezentują rzeczywistość stosunków społecznych i są przydatnym miejscem do kształtowania nowych tożsamości” (Dzino 2014, 140-141). Większe zróżnicowanie zespołów grobowych obserwowane w tym okresie na cmentarzyskach starochorwackich może dowodzić, iż w owym czasie wzrasta społeczna konkurencja, krystalizują się nowe elity lub następuje zmiana „w sposobie definiowania się istniejących elit” (Dzino 2014, 141). Wyposażenie grobowe oznaczało przede wszystkim rangę, jaką pełniła za życia osoba pochowana oraz stanowiło odbicie rywalizacji pomiędzy tamtejszymi elitami „oraz negocjacje nowych sposobów dla pokazania społecznej dominacji” (Dzino 2014, 141). Podobną sytuację dostrzec można na późniejszych cmentarzyskach z obszarów anglosaskiej Anglii lub Galii Merowingów, które to podobnie jak w omawianym przypadku odznaczały się „intensyfikacją rytuałów pogrzebowych i zwiększoną różnorodnością darów grobowych” (Dzino 2014, 141). W obu przypadkach czynnikami je generującymi były m.in. „akceptacja chrześcijaństwa przez elity, intensyfikacja konsolidacji władzy, ówczesne nierówności społeczne oraz złożoność instytucji politycznych” (Dzino 2014, 141). Zmiana zaobserwowana na cmentarzyskach starochorwackich poprzedzała zmiany, które nastąpiły już na szerszym obszarze Środkowej i Południowo-Wschodniej części Europy pod koniec VIII wieku (Curta 2006, 130-33, 143-44, 159-60; Dzino 2014, 141).

Przemiany, które miały miejsce pod koniec VIII i na początku IX wieku, związane z działaniami karolińskimi i bizantyjskimi były przyczyną strukturalnych zmian politycznych w Dalmacji. W granicach Bizancjum pozostają nadmorskie dalmatyńskie miasta, a część obszarów Dalmacji znalazła się w granicach wpływów karolińskich – po 814 roku ustanowiono Księstwo Dalmatyńskie jako część imperialnej wspólnoty karolińskiej. W tej sytuacji ówczesne elity były niejako zmuszone na przyjęcie tamtejszego „szablonu”, czyli między innymi akcentowania chrześcijaństwa, co uwidoczniło się w budowlanych inwestycjach. Chrześcijaństwo po-

niekad stało się „uzasadnieniem elitarniej dominacji”. Miejsce pochówku elit znajduje się teraz przy owych kościołach lub w ich wnętrzu. „Zmiany te ostatecznie zaowocowały ustanowieniem bardziej stabilnej hierarchii społecznej w społeczeństwie dalmatyńskim w połowie IX wieku, wzmacniając władzę lokalnych elit w ich posiadłościach (żupanija), które zostały zintegrowane z księstwem dalmatyńskim, rządzonym przez grupę, której przywódcy nazywali siebie książętami chorwackimi” (Dzino 2014, 142).

WNIOSKI

Poruszane na kanwie SAŠ zagadnienia stały się dla mnie inspiracją do refleksji nad niektórymi problemami, z którymi borykają się współczesne nauki humanistyczne. Zagadnienia te stanowią niekiedy jedynie punkt wyjścia do problemów badawczych wymagających dalszej uwagi czy choćby teoretycznej refleksji. Wśród nich znajdziemy problem niekiedy zbyt dużego koncentrowania się badaczy na informacjach zawartych w źródłach pisanych oraz tego, że często korelacja ich z materiałem archeologicznym staje się celem badań samym w sobie. Kolejnym problemem jest korzystanie z „wygodnych”, wieloznacznych terminów, o stereotypowym charakterze. W dyskursie naukowym funkcjonują również takie teorie, których powszechne przyjęcie, „siła” wynika z osoby uznanej za autorytet w swojej dziedzinie, a nie jest poparta dobrą argumentacją naukową. Wiąże się to z jednej strony z zaufaniem, jakim środowisko naukowe darzy dany autorytet, a z drugiej niejako ze „strachem” przed jego podważaniem. Kolejny problem, który wyłania się na kanwie lektury SAŠ, dotyczy tego, czy nadal trwamy przy przekonaniu, że odkrycie prawdy o przeszłości i jej wierna rekonstrukcja są możliwe? Należy zgodzić się ze stwierdzeniem, że wiedza archeologiczna stanowi wytwór archeologa, który jest wytwarzany w oparciu o dostępne materiały źródłowe, ale zawsze naznaczony, niekształcony i niekompletny, bowiem tworzony przez badacza, z jego współczesnego punktu widzenia i w oparciu o źródła stanowiące niewielką część całości. W procedurze badawczej powinniśmy dążyć do obiektywizmu, historia pokazała, jak często w dyskursie naukowych dochodziło do naruszenia

tej zasady, jak często również dane archeologiczne były i nadal są wykorzystywane na potrzeby danej epoki, sytuacji politycznej, społecznej itp. (Marciniak 2013, tam dalsza literatura; Pawleta 2015, tam dalsza literatura). Istotna w procesie badawczym jest sama świadomość mechanizmów, które prowadzą do wykrystalizowania danych teorii oraz sposobu operowania nimi. Należy przyjąć, że badacz jest „twórcą dyskursywności”, ale i często zasad tworzenia nowych tekstów, jak to słusznie stwierdził Clifford Geertz w pracy z 1988 r. pt. „Works and Lives: Anthropologist as Author” (Milosavljević 2014, 24, za: Barthes 1977 142-154; Barthes 1982). Co więcej, „autor ma kluczowe znaczenie nie tylko dla rozwoju dyscypliny intelektualnej, ale także dla jej natury. W ten sposób autor tworzy teorię, tradycję lub dyscyplinę, w której inne książki i autorzy mogą się utożsamiać” (Milosavljević, 2014, 24-25).

Mając na uwadze wymienione powyżej problemy, wróćmy na chwilę do artykułu D. Dzino, w którym autor dostrzega niektóre z wyżej zasygnalizowanych kwestii. Autor dostrzega potrzebę dalszych „skoncentrowanych regionalnych badań archeologicznych” (Dzino 2014, 142), a podane przez niego wnioski określa jako hipotezę roboczą. Mimo to nie sposób nie zgodzić się, iż funkcjonujące dotychczas w niektórych pracach badawczych uproszenie, jakie dostrzegamy w tłumaczeniu historycznych przemian jedynie poprzez pryzmat migracji i osiedlania się obcych grup, jest błędną postawą. Podobnie rzecz ma się ze zbytnim upraszczaniem transformacji, jaka miała miejsce między starożytnością a wczesnym średniowieczem, niekiedy postrzeganie jej jako pozornej nieciągłości między tymi dwoma wydzielanymi z współczesnego punktu widzenia epokami. Autor dowodzi, iż przemiany w ramach struktur społecznych zostały zapoczątkowane już w późnej starożytności, czyli długo przed upadkiem w VII wieku sieci społecznych związanych z cesarstwem bizantyjskim. W V wieku dostrzegamy działalność związaną z lokalnymi, wiejskimi elitami patronującymi budowie kościołów, wewnątrz których umieszczali pochówki swych zmarłych. Upadł natomiast zwyczaj budowania wili. Prawdopodobnie arystokracja ta funkcjonowała jeszcze w wieku VI, kiedy to mamy do czynienia z pojawieniem się cmentarzy rządowych, będących zdaniem autora sygnałem większych przemian. „Zmiany polityczne, w szczególności ostrogockie panowanie w Dalmacji, przedłużający się konflikt

między Ostrogotami a imperium Justyniana oraz wzrost wrogiego podmiotu Awarów w Panonii, mogły być kumulatywnym czynnikiem wywołującym zmiany społeczne. Podobnie, znaczne wyludnienie z pewnością nie powinno być lekceważone jako przyczyna podważania i łamania istniejących hierarchii społecznych” (Dzino 2014, 142-143).

Nowi „przywódcy” pojawiający się w społecznych strukturach wiejskich Dalmacji byli zapewne zdolni do ich organizowania w czasach kryzysu. Jednak jednostki te poprzez swoje działania nie prowadziły do zniszczenia funkcjonujących w VI wieku struktur społecznych, ich działania prowadzone były w ramach systemu imperialnego, aż do czasu ewakuacji prowincji w VII wieku.

Co więcej, kultura starochorwacka jego zdaniem nie powstała w wyniku migracji, czy też nie stanowi dowodu na nią. Przekształcenia w rytuałach pogrzebowych według niego są odzwierciedleniem ówczesnego społeczeństwa, które cechowało się nieustaloną ideologicznie hierarchią, a nowe elity poszukiwały sposobów na tłumaczenie i udowodnianie własnych pozycji. W ramach funkcjonujących powszechnych norm pochówków, dostrzegalne są cechy różnicujące niektóre z nich, były one w pewien sposób eksponowane, poprzez odmienne wyposażenie grobowe, konstrukcje czy obrządek, co ma poświadczać „złożoną socjologiczną, regionalną i polityczną fragmentację w tym okresie” (Dzino 2014, 143). Owe różnice mogły, zdaniem badacza, pełnić funkcję symbolu osiągniętego za życia statusu społecznego, czy szerzej społeczeństwa, funkcjonującej wiary czy pochodzenia etnicznego zmarłego. Prostota zwyczajów może dowodzić także obniżenia poziomu życia (Dzino 2014, 142-143).

Źródła znane z cmentarzy nie dostarczają dowodów na funkcjonowanie ówczesnie dziedzicznego systemu władzy czy władzy przywódców wojennych. Skromne wyposażenie pochówków oraz ślady pogrzebowych rytuałów zdaniem autora dowodzą, iż społeczeństwo to było zdominowane przez jednostki, które scharakteryzował jako „big man’ów”, czyli osoby, których władza oparta była na osobistych wpływach, którzy jednak „nie byli w stanie rozszerzyć tego autorytetu, aby stała się dziedziczna” (Dzino 2014, 144). System ten mógł funkcjonować już od połowy VI w. Po roku 775 w wyposażeniu grobowym lokalnych elit pojawiają się militaria i sprzęt jezdziecki, co tłumaczy się jako chęć budowania własnej osobowości społecznej. Proces ten charakterystyczny dla znacznie

większego obszaru Europy Środkowej dowodzi, że w okresie przed podbojem Awarów w 791 roku a zakończeniem wojny frankońsko-bizantyńskiej w roku 814 kształtuje się nowa elitarna tożsamość. Pojawia się ówczesnie niejako zjawisko konkurencji między lokalnymi elitami rozgrywającej się na arenie konfliktu frankońsko-bizantyńskiego i prowadzonej przez nie polityki. „Ta zwiększona konkurencja była ostatecznym końcem społeczeństwa „big mana”, ponieważ szablony, na których ustanowiono hierarchię społeczną Karolingów, dostarczyły skuteczniejszych i trwałych narzędzi do usprawiedliwiania i zachowania władzy wśród elit Dalmatyńczyków” (Dzino 2014, 144).

Z powyższych rozważań wynika, że społeczeństwo, które wykształciło się w okresie, w którym upatrujemy przejścia między późnym anty-

kiem a wczesnym średniowieczem, było wspólną segmentarną, opartą na „władzy” „big man’ów”. Chociaż w literaturze spotkać możemy różne próby recepcji omawianej koncepcji, dla mnie osobiście inspiracją stała się praca D. Dzino, w której zaprezentowana hipoteza wydaje się interesującą propozycją interpretacji źródeł archeologicznych. Rekonstrukcja struktur społecznych zaprezentowana przez niego pokazuje ciągłość między okresem późnego antyku a wczesnego średniowiecza. Nowa struktura społeczna wykształciła się i w początkowej fazie funkcjonowała w ramach systemu imperialnego i utrzymała się do momentu pojawienia się swoistego impulsu do przemian, którym w tym przypadku stały się możliwości, jakie przyniosła ze sobą władza Karolingów. Oczywiście problem ten wymaga dalszych badań.

ANNA GŁÓD

BETWEEN ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES: THE PROBLEM OF RECONSTRUCTING SOCIAL STRUCTURES. REMARKS REGARDING THE JOURNAL *STUDIA ACADEMICA ŠUMENENSIA*, VOL. I-V, 2014-2018

INTRODUCTION

The inspiration to write this paper came from the journal *Studia Academica Šumenensia* (SAŠ) issued by the Department of History and Archaeology of the University of Shumen, Bulgaria. The articles published in the journal refer to various topics from the history and archaeology of the Balkans and southeastern Europe. Among them we will find ones whose subject of research falls within the theory and methodology of archaeology. Article reviews constitute another group, and other papers are essays reporting on and describing new material discoveries.

From among the five available volumes of this journal, I chose articles which directly or indirectly deal with issues of interest to me concerning the organizational structure of societies functioning in the Balkans in the broad context of southeastern Europe at the juncture of Late Antiquity and the Middle Ages. A further interesting issue is the prob-

lem of correlation: specifically, attempts to connect two seemingly very different worlds – that of Late Antiquity and the early Middle Ages – in the area of the research conducted by the authors of articles published in SAŠ. This is why I became interested in the article “The rise and fall of the Dalmatian ‘Big-men’: Social structures in Late Antique, Post-Roman and Early Medieval Dalmatia (ca. 500-850)” by Danijel Dzino (2014, 127-152). This article deals with the problem of reconstructing Dalmatian social structures between the 6th and the 9th centuries, and in it we encounter an attempt to adopt the anthropological concept of ‘big man’, the model of which has often been used by archaeologists to reconstruct the functioning of social structures in different periods and in different areas¹. In addition, while investigating this problem I wish to draw

¹ See Bernbeck *et al.* 1996; Curta 2000; Nowak 2011, with further references; Iversen 2017; Eichert 2017, with further references.

attention to the currently dominant way of explaining the changes and reconstruction of the situation in the Balkans in the transition period between Late Antiquity and the Middle Ages, as well as on what sources the dominant research views are based. It also seems important to notice and understand the mechanisms which led to the crystallization of a given concept, and to note how these mechanisms are used in interpreting the past.

To date, the reconstruction of the situation in the Balkans in the transition period between Late Antiquity and the Middle Ages dominating in historiography has been based on the view that this is when the area was Slavicized. This was to have been a consequence of the withdrawal by Byzantine Emperor Heraclius of troops from this area (610-641). The Empire was then concentrated on fighting the Persians, and this was exploited by other hostile peoples. There occurred a massive invasion of Avars and Slavs and, as a result, the Slavs settled in vast areas of southeastern Europe: from the Eastern Alps to Greece (Morrisson 2007, 55-58; Dzino 2014, 129). Such a vision can be found in early written sources, including 'De Administrando Imperio' from the mid-10th century by Constantine VII Porphyrogenitus. Archaeological data, however, do not correlate with his record, as noted by D. Dzino, who has shown that archaeological sources indicating the mass settlement of a new population in the area of Dalmatia in the 7th century have not been registered. Similarly, there are no cultural layers which would certify destruction in this area as a result of the invasion of hostile peoples. As stated by D. Dzino, 'In fact, it seems more and more clear that in the whole wider region of southeastern Europe is not possible to attest a large settlement of outside groups in the archaeological record of the 7th century' (Dzino 2014, 129, after Curta 2013b, 145-214).

In relation to the period of my own interest, there are no written sources from the beginning of the 7th century to the end of the 8th/beginning of the 9th century, and the previous research is based on later sources, such as the aforementioned 'De Administrando Imperio' by Constantine Porphyrogenitus.

In the research process it is important to note and understand the mechanisms which led to the crystallization of a given concept and to note how these mechanisms are used in interpreting the past.

This is why I wish to devote attention to the reasons which led to the crystallization of the method of reconstructing the past discussed above. We are dealing here with a kind of commonplace interpretation scheme, which translates registered phenomena through migration. This research approach is somehow a legacy of traditional (cultural and historical) archaeology, whose assumptions were strongly based on evolutionism. It was within its framework that the identity of the ethnic group was associated with an archaeological culture, and moreover, the belief that these ethnē could have migrated, which was supposed to be evidenced by the changes in material culture in a given area. A. Ciesielska described this phenomenon as a 'migration myth' (Ciesielska 2012b, 184). Referring to the work by Jerzy Kolendo (2004) and Jerzy Topolski (1998), she pointed out that 'reading ancient sources, Greek, Roman, we are dealing with the sphere of myth, ethnogenetic legend'. What is more, the concept of myth, as understood by J. Topolski, can also be referred to 'the research activities of traditional archaeologists dealing with the reconstruction of migration processes in the past' (Ciesielska 2012b, 185). J. Topolski in his theory of historiographic myth characterized myths as beliefs which do not undergo or are not subject to verification, yet they are present in research consciousness and in texts. Their genesis is associated with two sources: 'the consciousness of researchers regarding so-called fundamental myths and the so-called mythologization of knowledge process, i.e., to formulate some unverified statements in the process of knowledge creation and their subsequent reproduction' (Ciesielska 2012b, 184; after Topolski, 1998, 205).

As one can see, the popular and functioning interpretation scheme of the aforementioned phenomena was moreover an approach in which the source 'De Administrando Imperio' was treated as reliable one, although it was created later than the period of my interest. Despite this, it was decided that it should be correlated with archaeological material. The problem of over-reliance on information contained in written sources, which is also mentioned by D. Dzino, is also noted by Monika Milosavljević (2014, 22-38). The search and acceptance of the relationship between the information contained in written sources and archaeological material becomes itself the goal of research. In this case, the reconstruction of past events is based on their earlier interpretation, created in Antiquity (Milosavljević,

2014, 33). This approach to archaeological finds is dominated by ‘typological analysis of objects, and the culture-history explanatory model ascribing certain objects and grave-assemblages to the ethnicity and religion of the deceased’ (Dzino 2014, 129). It accepts the impact and effects of migration, which is treated as evidence of social and historical changes in the 7th century. It is assumed that the row-grave cemeteries functioning from that time, with burial furnishings different from previous graves, as well as the new cremation burial rite, constitute evidence of the inflow of the Slavs. It was the Slavs who were assigned with having exterminated the local population and assimilated of the rest of them, and material remains from around the mid-7th century are described as the Old Croat culture (Dzino 2014, 129). However, the strength of these stereotypical approaches results primarily, as the above M. Milosavljević writes, “from the authority of the ‘founders of discursivity’, rather than from valid archaeological arguments” (Milosavljević 2014, 33, after Babić 2002, 309-322; 2006, 655 -659; Novaković 2011; Babić 2014). This is another reason for duplicating and not criticizing the discussed concept, whose ‘authenticity’ was based on trust in the authorities who created it, which also somehow deterred the attempt at critical reflection on already established and ‘frozen’ views, ones recognized as facts.

Going a step further in searching for the reasons behind this form of recognizing the past, M. Milosavljević, referring to the theory of knowledge, notes that various approaches to it have been used within archaeology. In general, however, they can be divided into two. The first of them, long present in the scientific discourse (Milosavljević 2014, 23, after Olsen 2002, 109-112; Johnson 2011), assumes that the discovery of the ‘truth’ is possible. The same is true when it comes to archaeology: it is possible to discover the truth about the past, to which we have ‘access’ thanks to material traces left by past societies. The second approach discussed by the author, citing Richard Rorty, proves instead that knowledge is a social and cultural product. In this approach, archaeological knowledge will be the product of the archaeologist, his work, and although it depends on material remains or the context in which the researcher operates, it is historically, socially, and institutionally conditioned and never has an objective character. Of course, I agree with M. Milosavljević, who emphasizes

that by no means does this deny the existence of the past, but only the fact that we are unable to reconstruct it objectively. And what is important, the ways, methods, and materials we use in the process of establishing the ‘truth’ about the past ‘have no necessary relevance beyond our cultural and historical framework’ (Milosavljević 2014, 23, after Burr 1995; Wylie 2002, 185-199; Olsen 2006, 85-103).

Indeed, in the ways and interpretive mechanisms of the past, some of the concepts considered to be facts are simply ‘comfortable’ ones, and this includes the use of ambiguous and imprecise terms, as mentioned by M. Milosavljević. In addition, ‘the concept can be politically instrumentalized as a part of archaeologically revealed reality’ (Milosavljević 2014, 25). Already Kristian Kristiansen (Kristiansen 1996, 138-144) noticed that in the tradition of European archaeology one can find myths about origins, in which the evaluative terms ‘civilization’ and ‘barbarism’ function. Myths have been inscribed in the basics of the archaeological discipline (Milosavljević 2014, 25).

D. Dzino similarly observes that in the case of the problem he is investigating and the views on the way of ‘creating’ the past, he has been significantly influenced by the contemporary political and social situation. ‘This interpretation of material evidence has roots in the establishment of the early medieval archaeology of Dalmatia as a part of Croatian national archaeology and its institutionalized separation from research of Dalmatian Late Antiquity in the 19th and 20th centuries’ (Dzino 2014, 129-130). In this situation, unfortunately, subjectivity, which is already well known in the history of science, is highlighted – that is, the subjective way of creating the ‘truth’ about the past.

This was also noticed by Andrei Pantev, author of the article “Rereading ‘Stroitelite’” (2015) in the second volume of the journal. As he states, ‘every nation builds a majestic epic into its common memory’ (Pantev 2015, 10). Moreover, this epic is subject to idealization, a form of creation. The author indirectly writes about the phenomenon which we can call ‘resurrected memory’, i.e., recalling certain ‘facts’ about the past, which somehow fit and are ‘comfortable’ in the existing social, cultural, or political situation. This phenomenon is well known to us, also in the area of Polish archaeology². I think

² An example is the theory of the autochthonous origin of the Slavs by Józef Kostrzewski from 1913,

that this is a problem which should be paid more attention, but here I will only mention it. D. Dzino rightly noted that these types of procedures concern ‘the internalization of archaeological research for domestic use, rather than for international scholarly exchange’ (Dzino 2014, 130), and interpretation based on determining the style and typology of artefacts caused the existing situation. They were seen only as remnants of a given ethnos and a new religion.

The research approaches and mechanisms described above have led to the repetition of the accepted reconstruction of the past. At the end of the 20th century research conducted in Dalmatia was subjected to the dominant paradigm, as a result of which the issue I discussed was somewhat beyond the considered research problems, or rather it was not reconsidered. It was not until later that it started to be noticed that archaeological material found e.g., in cemeteries could reflect the social status of an individual and be associated with the identity of a given community (Dzino 2014, 130).

The above considerations show that the problem of correlation, i.e., attempts to connect two such seemingly different two worlds – Late Antiquity and the early Middle Ages, including the problem of reconstructing the social structures functioning in this period – is still a thorny issue and requires further research. The very naming of this period of human history poses problems, or rather it is simplified as mentioned by D. Dzino in his article. This researcher states that the chronological division of this area into the end of Antiquity and the beginning of the Middle Ages – as the beginning/first half of the 7th century was deemed – is too simplistic and fails ‘to take into account the specific social organization of Dalmatian communities in 7th and 8th centuries, which were not quite late Antique, but even less early medieval’ (Dzino 2014, 128). The most appropriate term for designating this period, according to Dzino, is ‘post-Roman’, which was not previously used in relation to Dalmatia and the neighbouring areas (Dzino 2014, 128).

also supported by such archaeologists as K. Jażdżewski, W. Hensel, and L. Leciejewicz, linguists T. Lehr-Splawiński and M. Rudnicki and the anthropologist J. Czekanowski (K. Godłowski and J.K. Kozłowski, *Historia starożytna ziem polskich*, Warsaw, PWN, 1985, p. 89; *Archeologia o początkach Słowian: conference materials*, P. Kaczanowski and M. Parczewski (eds.), Krakow, 2005, p. 65).

The cited article is an attempt to discuss the social structures of Dalmatia between the 6th and 9th century. In the absence of contemporary written sources, D. Dzino bases his analysis on material remains provided by archaeological research. These sources originate mainly from burials and row-grave cemeteries of the Old Croat culture from the northern and central part of the province, as evidence of settlement during this period is insufficient. He notes the analogies in the layout of the ‘Old Croat’ culture’s cemeteries with other post-Roman row-grave burial grounds in the West. Amongst them he mentions the arrangement of cemetery space, i.e., the choice of the place where the body was deposited and the placing of specific objects within the burial pit. In these practices, he perceives the reflection of the strategy of showing the social status of the given individual (Dzino 2014, 129-130).

In order to reconstruct the functioning social system based primarily on sources from cemeteries, the author used the anthropological concept of ‘big man’ by Marshall David Sahlins (1963). D. Dzino stated that the concept of ‘big man’ is the most accurate model reconstructing communities in post-Roman Dalmatia which do not match the other ones described in the literature. “Communities in post-Roman Dalmatia did not fit into the model of either ‘Great-men’ or ‘Chiefs’. Rather, they were showing characteristics of ‘Big-men’: a kin-based redistributive society lasting until late 8th century, when they were replaced by ‘Chiefs’, who found more efficient models to justify and entrench their domination, through Carolingian templates of power” (Dzino 2014, 131).

The concept of ‘big man’ was developed as a result of field work carried out in Melanesia and Polynesia and somewhat correlates with the slightly older theory of ‘great men’³ (Smoleń 2017, 114;

³ The difference between ‘great men’, ‘big men’ and ‘chiefs’ were aptly characterized by Stefan Eichert: “‘Great-men’ become leaders because of their actions and skills, mostly in martial situations, where they receive prestige and reputation. Their status is not inherited nor assigned to them because of their origin (ascribed) but worked for (achieved) [...] Their position is mainly shaped by military aspects. As soon as their field of activity becomes irrelevant due to peace, their exceptional position becomes obsolete as well. ‘Big-men’ are also leaders that can receive their position because of individual skills and actions. Economical aspects are more important and they act as redistributors of different goods (agriculture, prestige goods). 28 Big-men

Ciesielska 2012, 53). During the anthropological research conducted in New Guinea (Godelier 1988, 162-188), the terms ‘great men’ and ‘big man’ were used to describe significant men, leaders of small groups who, however, did not have the status of chief (Ciesielska 2012, 53).

The concept of ‘big man’ assumes the functioning in a given community of leaders whose power was not a consequence of birth, i.e., it was not hereditary, but it was acquired. A ‘big man’ is an individual who has achieved his position thanks to his own efforts and actions, such as through the presentation of his own physical strength, or through strength of character, and has accumulated wealth that raises his value and significance over other members of the group. However, the main factor in gaining and maintaining power is the economic aspect. A ‘big man’ is an individual possessing wealth that he publicly distributes outside his group, which increases his rank, popularity, and prestige. Performing the function of a redistributor of various goods and control over the wealth of his community allow him to maintain the status of ‘big-man’ also in times of peace (Sahlins 1963, 29; Eichert 2017, 18). Thanks to this, the ‘big man’ gathers supporters around himself, he maintains his power also by creating such a group. He has no political title or social position (Sahlins 1963, 289, 291). The power of a ‘big man’ is relatively durable (Ciesielska 2012, 53), though he must constantly compete with others to prove his superiority and to demonstrate the position he gained thanks to his own efforts. As M. Sahlins characterized it: ‘he *must be prepared to demonstrate that he possesses the kinds of skills that command respect – magical powers, gardening prowess, mastery of oratorical style, perhaps bravery in war and feud*’ (Sahlins 1963, 289).

Individuals whom we characterize as ‘big men’, as D. Dzino notes, occur in a community in which there is no strictly defined social hierarchy. The tribes studied by M. Sahlins, wherein the ‘big man’

appeared, represented the type of economy most similar to the communities known to us e.g., from the Neolithic period (Bernbeck and Müller 1996), and this concept, as noted by R. Smoleń, ‘can be referred to [...] the first peoples in general’ (Smoleń 2017, 114), and yet this model is used in the reconstruction of social structures in different periods and in different areas (Bernbeck *et al.* 1996; Curta 2001; Eichert 2017; Iversen 2017; Smoleń 2017). Societies functioning as based on social structures, where individuals defined in this way are separated, could have functioned both in the Neolithic, but also in the period between Antiquity and the Middle Ages. This does not mean an equal level of development of these communities in different spheres of their existence. As Anthony Giddens rightly noted, quoting Ernest Gellner, “history [...] is not a story of ‘continuous development’” (Giddens 2003, 286, after Gellner 1964, 12). Of course, there are some threats in using this approach⁴ in relation to the aforementioned communities, as some researchers have pointed out (Dzino 2014, 131, after Spriggs 2008; Eichert 2017, 18).

A society in which operate individuals called ‘big men’ can be characterized as a segmental society. Walter Pohl (1988) used this term in his research on societies at the juncture of Antiquity and the Middle Ages in Europe. In his reflections he referred to the work by Pierre Clusters *Society against the State*. There are no social mechanisms in the segmental system which are intended to consolidate royal power. The ordering of such a society is based on the principles of origin: kinship, clans and families constitute social groups. It is within these groups that competition mechanisms appear. Emil Durkheim (1999) noticed that this was a very complex society and, as he described it, full of paradoxes. In his opinion, there is no hierarchy or subordination in this organization. In turn, according to Marshall Sahlins (1963), a segmental society is a social form characteristic of migration situations

keep their status in peace times, because they control or manipulate the material-economical wealth of their community. Economic success replaces martial success and they keep their reputation. Even though the rank of Big-man is not hereditary per se, a descent of such a person certainly helps on the way there. ‘Chiefs’ are the third variant. They control economical aspects of their community and usually also lead it militarily. Their status is hereditary. [...] Chiefs usually lead a larger group” (Eichert 2017, 18).

⁴ As Matthew Spriggs rightly points out (2008), whom Dzino quotes: “the indigenous societies which Sahlins analyzed were not timeless and untouched by historical processes, but actually experiencing substantial social changes at the times when the research was conducted. Prior to Sahlins’ research, these Melanesian and Polynesian communities already experienced significant population decline and impact of western colonialism, which resulted in shift of power from ‘Chiefs’ and ‘Great-men’ to ‘Big-men’” (Dzino 2014, 131).

‘because as a social means of competition, rivalry in an already inhabited ecological niche, it has developed especially in tribal societies fighting other tribes’ (Ciesielska 2012, 54).

The system based on the power exercised by a ‘big man’ in communities existing in the areas of Dalmatia operated from the Late Antiquity to the end of the 8th century, when the social system was transformed and power was taken over by individuals referred to as ‘chiefs’. Rules of domination of the ‘chiefs’ were already based on different principles, inspired by the ones functioning under Carolingian authority (Dzino 2014, 131).

In order to analyze and reconstruct the history of changes in social structures in the area of Dalmatia in the period in question, and above all search for their causes, the author begins his analysis from the situation of the end of the 4th century, and states that ‘we cannot understand post-Roman Dalmatia and the changes in the 7th century without looking into changes in elite expression starting in the 5th and 6th centuries. In the same way we cannot understand the formation of early medieval Dalmatia without looking into changes occurring in old-Croat cemeteries in the late 8th century.’ (Dzino 2014, 126, 143).

Material remains in the area of Dalmatia in Late Antiquity prove that this region was not within the area that most experienced the problems faced by the Roman Empire at the end of the 4th century. Material remains dating from the 5th and the 6th centuries do not prove a significant social and economic regression (Posavec 2007; Dzino 2014, 131-132).

Some of the changes observed at the end of the 4th century in late-Roman Dalmatia, may prove transformations within social structures. The first manifestation of this would be the disappearance, about 400-450 AD, of the functioning of the *villa rustica*. This situation is noticeable primarily in the inland areas (the northern and central parts of the province). In the coastal areas, *villa rustica* survived longer (Busuladžić 2011). Another change was the militarization of society (Curta 2013a), and thus the display of elite identity. This phenomenon covered a wider area: southeastern Europe in the 6th century. The next novelty is the appearance of church architecture dominating both the urban and rural landscape during Late Antiquity (Dzino 2014, 132).

Numerous investments in church buildings were the result of the introduction and accommo-

modation of Christianity. ‘After the initial period of [...] adjustment of Christianity to the established elite values, the imperial elites turned en masse to the patronage of the Church from late 4th century’ (Dzino 2014, 133). The founding of sacred buildings and other donations for this institution was a way of expressing one’s own position social. *Villa rustica* began to be replaced by churches. Church investments in Dalmatia were initially located in more urbanized, coastal areas and this took place already circa 400 AD. However, as early as in the 5th century, churches appear inland, also in rural areas (Chevalier 1996), where there are small buildings, ones often accompanied by burials in vaults (Cambi 2002, 256-72). Due to their small size, it is known that they were not intended for a large number of the faithful, nor did they constitute new burial places for them. They were probably intended only for the elites and their relatives (Dzino 2014, 133-134). As stated by D. Dzino: ‘These churches rather fulfilled needs of rural elites to display prestige and position in their communities through patronage of the buildings associated with their burial places, competing with neighbouring local elites.’ (Dzino 2014, 134.), and changes ‘in expression of elite identities are related to fragmentation and regionalization of wider imperial system.’ (Dzino 2014, 133). This resulted in the transformation of a society in which the division was rather rigid into more flexible structures (Dzino 2014, 133-134).

In the 5th century, according to D. Dzino, no significant changes in the social hierarchy had occurred as yet. As he states, the erecting of stylistically similar structures in particular regions, in this case churches, confirms the ‘functioning of inter-provincial social networks.’ (Dzino 2014, 136). However, the appearance of row-grave cemeteries in the 6th century is, in his opinion, already a manifestation of significant, multi-level social changes. These cemeteries appear ‘relatively late, when compared with the Roman west. They are originating in the period when Dalmatia was part of the Ostrogothic kingdom (490-536).’ (Dzino 2014, 134). Moreover, Dzino notices some relationships between row-grave cemeteries from the 6th century and later cemeteries associated with the Old Croat culture. These 6th-century cemeteries introduce ‘significant number of innovations which will continue in the earliest phase of Old-Croat culture, such as grave goods or more elaborate grave stone architecture’ (Dzino 2014, 136).

The origins of these changes are seen by D. Dzino in the political situation of the Justinian's reconquista⁵ and the loss of Pannonia during the reign of Justin II (the Avars 567⁶), which disrupted the current network of provinces, and northern Dalmatia became a border area. As a consequence, social changes took place, personal achievements began to play a major role, and 'big men' gained a significant role within the community. These were individuals whose position did not result from a previously functioning network of elites, wealth, or noble origin, but as new 'leaders' appearing in the social structures of Dalmatia, they were probably able to organize them in times of crisis. A 'new' society formed, which was characterized by greater egalitarianism and its structure began to resemble segmental society (Dzino 2014, 136)⁷.

Searching for other reasons for the appearance in post-Roman Dalmatia of individuals who might be called 'big men', attention should be paid to the phenomenon of depopulation in the 6th century evidenced by the sources. This took place in both rural and urban areas and was not limited to Dalmatia, but covered the area of southeastern Europe. Amongst the reasons are the plague during the reign of Justinian and sometimes climate change (Dzino 2014, 137, there further references). The plague could have also resulted in changes in burials, which sometimes acquire the characteristics of previously functioning 'pagan' traditions (Little 2006, 27; Dzino 2014, 137). For this article, the very causes of the phenomenon are not significant, so let us focus on its effects. As a result of a significant reduction in the population, as the researcher notes, there may have been an increase in demand for labour, which gained in importance, and which in turn resulted in an increase in labour prices. Workers' mobility also increased, and their social status changed. This situation was a challenge for the elite. 'The changes in 6th century Dalmatia show that depopulation might be indeed the reason for social changes and rise of

Big-men in changed social circumstances.' (Dzino 2014, 137).

As Dzino notes, the reconstruction of events from the 7th century in Dalmatia is also not simple, though it is known that in the 7th century the Eastern Roman Empire included the areas of southeastern Europe. In Dalmatia a kind of social collapse and simplification of social and other networks occurred. The previously operating social structures were collapsing. "The Byzantines withdrew their administrative and military structures, maintaining as little as they needed for securing navigation and sea links with their possessions in Istria and Ravenna. This restructuring of imperial positions enabled indirect control of the hinterland and maintenance of connections with Istria and Ravenna, without commitment of significant resources into defense of these important communications. These Byzantine 'bunkers', to use Jonathan Shepard's expression, were not isolated from the hinterland – they formed interactive frontier zones with communities surrounding them" (Dzino 2014, 137-138). According to this researcher, there were also small migrations of the Slavs during this period.

Evidence which, according to D. Dzino, can certify the emergence of social structures based on 'big-man' power in the area of ancient Dalmatia is provided by row-grave cemeteries of Old Croat culture. We find these sites in coastal regions in the Neretva river valley and west of it. They are characterized by a fairly uniform cultural character. This phenomenon also correlates with the area in the vicinity of Istria on the northern Adriatic and with the phenomena of Komani-Kruje culture in the area located on the southern Adriatic coast and in post-Roman Epirus (Dzino 2010, which includes further references). In this area, we will not find evidence of changes in the population that would correlate with the situation described in written sources, and customs have not undergone significant transformations. However, as the researcher notes, "under apparent cultural uniformity can be seen pluralism of approaches in which local communities commemorated their dead" (Dzino 2014, 138). There are both furnished and non-furnished burials. As for the burial rite, there are known occasional examples of cremation that did not occur in late Greek Dalmatia. It is generally accepted that cremation and inhumation burials could have functioned at the same time, i.e., burials representing the earlier/older rite coexisted with 'Christian' ones. As for the construction

⁵ See J. A. Evans, *Justynian i Imperium Bizantyńskie. Justynian I Wielki 483-565 cesarz bizantyński od 527 r.*, Warszawa 2008, pp. 121-122.

⁶ See *Świat Bizancjum. Cesarstwo Wschodniorzymskie 330-641*, C. Morisson (ed.), translated by A. Gabroń, Kraków 2007, p. 47.

⁷ D. Dzino refers to work by F. Borri 'Duces e magistris militum nell'Italia esarcale (VI-VIII secolo)', in which the author described a similar situation in the Byzantine Exarchate of Ravenna.

of graves in Old Croat cemeteries, these were simple earth or stone-earth graves, and wooden coffins or coffins made of late antique spolia were rarely used. The latter occurred at cemeteries, which were located on sites of ancient cemeteries. The furnishing was modest, like in the 6th century, i.e., vessels, small tools, weapons, jewellery, clothing, and as late as after 775 imports or copies of Carolingian spurs, swords, and spears appeared in the graves. Cemeteries were located in prominent places, on slopes of hills or near waterbodies, sometimes near ancient cemeteries, e.g., Iron Age mounds and burials, ancient ruins, late antique churches, and cemeteries (Petrinec 2009, 113-15). The author states that it was to be a kind of ‘dialogue’ with the past, which the local community wanted to attribute to itself. In his opinion, this situation may prove that the local elites of this community did not have a ‘noble’ origin, and at that time a social system was functioning which allowed them to secure these positions in another way (Dzino 2014, 138-139). It was during this period that individuals, whom we characterize as ‘big men’ dominated, and the social system based on this ‘power’ could have lasted until the end of the 8th century (Dzino 2014, 131).

The aforementioned change in the furnishing of some men’s graves, the appearance of Carolingian type weaponry (spurs, Carolingian type swords, battleaxes, and long battle knives) and Avar belts (775-800 or after 800), and from several burials we also know Byzantine solidi from the mid-8th and second half of the 8th century (Leo III, Constantine V Copronymus and Leo IV), may be evidence, according to the author, of transformations taking place within social structures. Archaeologists explain this situation in two ways. The former sees the reasons for this phenomenon in the settlement of the Croats in these areas, while the latter as the result of contacts between the Slavs/Croats and the Carolingian empire (Dzino *et al.* 2018). These material remains are treated as spoils of war, a gift from Frankish rulers to loyal subjects or the result of trade with Pannonia. A view seems to be common that grave goods reflect social status, but also the sex and cultural affiliation of the deceased. According to D. Dzino, “Funerals and funeral customs are undoubtedly the arena of activity rather than passive reflection of society – they represent perceived reality of social relations and are useful place for forging new iden-

ties” (Dzino 2014, 140-141). The greater diversity of burial assemblages observed at that time in Old Croat cemeteries may prove that social competition was increasing at that time, new elites were crystallizing, or there was a change in “the way the existing elites define themselves” (Dzino 2014, 141). First of all, the grave furnishings related to the rank of the buried person during their lifetime and was a reflection of the rivalry between the local elites ‘and negotiation of new ways for display of social dominance’ (Dzino 2014, 141). A similar situation can be perceived in later cemeteries from the areas of Anglo-Saxon England or Merovingian Gaul, which, as in the case in question, were characterized by “an intensification of burial rites and the increased complexity of grave-goods” (Dzino 2014, 141). In both cases, the factors generating them were, amongst other things, “the acceptance of Christianity by the elites, entrenching consolidation of power, social inequality and complexity of political institutions” (Dzino 2014, 141). The change observed in the old Croat cemeteries preceded the changes that had already taken place in a wider area of central and southeastern Europe at the end of the 8th century (Curta 2006, 130-33, 143-44, 159-60; Dzino 2014, 141).

The changes that took place at the end of the 8th and the beginning of the 9th century related to Carolingian and Byzantine activities, and were the cause of structural political changes in Dalmatia. Coastal Dalmatian cities remain within the Byzantine borders, while part of Dalmatia was within Carolingian influence zone – after 814, the Dalmatian duchy was established as part of the imperial Carolingian commonwealth. In this situation, the then elite were somehow forced to adopt this ‘template’, i.e., amongst other things, the emphasis on Christianity, which was manifested in construction. To some extent Christianity became ‘the justification for elite domination.’ The elite burials are now near churches or inside them. “These changes ultimately resulted with the establishment of a more stable social hierarchy in Dalmatian society in mid-9th century, strengthening the power of local elites in their domains (*županijas*), which were integrated in the Dalmatian duchy, ruled by the group whose leaders called themselves the dukes of the Croats” (Dzino 2014, 142).

CONCLUSIONS

The issues raised in SAŠ have inspired me to reflect on some of the problems that the contemporary humanities face. These issues are sometimes only a starting point for research problems requiring further attention, or even theoretical reflection. Amongst them we sometimes find the problem of researchers overly focusing on information contained in written sources, and that often their correlation with archaeological material becomes the goal of research in itself. Another problem is the use of ‘convenient’ ambiguous terms with a stereotypical character. In the scientific discourse there are also theories whose widespread adoption or ‘strength’ results from a person recognized as an authority in a given field, and is not supported by proper scientific argumentation. On the one hand, this is related to the trust that the scientific community has in the given authority, and on the other hand to the ‘fear’ of undermining it. Another problem that appears while reading SAŠ is: do we still believe that the discovery of the truth about the past and its faithful reconstruction are possible? One should agree with the statement that archaeological knowledge is a product of an archaeologist, which is produced based on available source materials, but always branded, distorted, and incomplete, created by a researcher from his contemporary point of view and based on sources constituting a small part of the whole. In the research procedure we should strive for objectivity, history has shown how often in the scientific discourse there was a violation of this principle, as well as often archaeological data were and still are used for the needs of a given era, political, social situation, etc. (Marciniak 2013, included are further references; Pawleta 2015, with further references). In the research process what is important is the very awareness of the mechanisms which lead to the crystallization of given theories and the manner they operate. It should be assumed that the researcher is the ‘creator of discursiveness’, but often also of the principles of creating new texts, as Clifford Geertz rightly stated in his work of 1988 entitled ‘Works and Lives: Anthropologist as Author’ (Milosavljević 2014, 24, after Barthes 1977, 142-154; Barthes 1982). Moreover, ‘The author is of crucial importance not only for the development of an intellectual discipline, but for its nature as well. In that way, an author creates a theory, tradition or discipline in which other books and au-

thors can position themselves.’ (Milosavljević 2014, 24-25).

Bearing in mind the aforementioned problems, let us briefly return to the article by D. Dzino, in which the author notes some of these issues. The author sees the need for further ‘focused regional archaeological research’ (Dzino 2014, 142), and describes his conclusions as a working hypothesis. Despite this, it is impossible to disagree that the simplifications functioning to date in some research works, ones which we notice in translating historical changes only through the prism of migration and settlement of foreign groups, is an erroneous approach. The same applies to over simplification of the transformation which took place between Antiquity and the early Middle Ages, sometimes perceived as an apparent discontinuity between these two periods, determined from a contemporary point of view. The author proves that changes within social structures were initiated already in Late Antiquity, i.e., long before the collapse in the 7th century of social networks related to the Byzantine Empire. In the 5th century we see activities related to local, rural elites initiating the construction of churches, inside which they buried their dead. Instead, the custom of building villas vanished. Probably this aristocracy was still functioning in the 6th century, when we are dealing with the appearance of row-grave cemeteries, which, according to the author, signal a greater transformation. “Political changes, in particular the Ostrogothic rule of Dalmatia, prolonged conflict between the Ostrogoths and Justinian’s Empire, and the rise of a hostile Avar entity in Pannonia, might have been a cumulative trigger for those social changes. Equally, severe depopulation should certainly not be overlooked as a cause for undermining and breaking existing social hierarchies” (Dzino 2014, 142-143).

The new ‘leaders’ appearing in the social structures of rural Dalmatia were probably able to organize them in times of crisis. However, these individuals, through their activities, did not lead to the destruction of the social structures functioning in the 6th century, their activities were carried out under the imperial system until the evacuation of the province in the 7th century.

Moreover, in Dzino’s opinion, the Old Croat culture was not created as a result of migration or is not proof of it. In his view, the transformations in burial rites are a reflection of the society of that time without an established and ideologically main-

tained hierarchy, and new elites were looking for ways to translate and prove their own positions. Within the functioning of common burial standards, there are discernible features which differentiate some of them, they were in some way displayed through different grave furnishing, constructions or ritual, which is to certify “a complex sociological, regional and political fragmentation in this period” (Dzino 2014, 143). According to the researcher, these differences could serve as a symbol of the social status achieved in life, or more broadly society, functioning faith or the ethnic origin of the deceased. The simplicity of funerary customs can also prove a decrease in living standards (Dzino 2014, 142-143).

Sources known from cemeteries do not provide evidence of the functioning of the hereditary system of authority or the power of war leaders. Modest furnishing of burials and traces of burial rites, according to the author, prove that this society was dominated by individuals who he characterized as ‘big men’, i.e., people whose power was based on personal influence, who, however, “were not able to extend this authority to become hereditary” (Dzino 2014, 144). This system could have been operating since the mid-6th century. After 775, military equipment and horse riding gear appeared in the grave furnishings of the local elites, which might be explained as the desire to build their own social personality. This process, characteristic of a much

larger area of central Europe, proves that in the period before the Avar conquest in 791 and the end of the Frankish-Byzantine war in 814, a new elite identity was formed. The phenomenon of competition between local elites taking place within the Frankish-Byzantine conflict and their policies appears at that time. “This increased competition was the ultimate end of ‘Big-men’ society, as templates on which Carolingian social hierarchy was established, provided more efficient lasting tools for justifying and preserving power amongst the Dalmatian elites” (Dzino 2014, 144).

The above considerations show that the society which developed in the period in which we see the transition between Late Antiquity and the early Middle Ages was a segmental society based on the ‘power’ of ‘big men’. Although in the literature we can meet various attempts at reception of the discussed concept, I was personally inspired by D. Dzino’s work, in which the hypothesis presented seems to be an interesting proposal for the interpretation of archaeological sources. The reconstruction of social structures he presents shows the continuity between the period of Late Antiquity and the early Middle Ages. The new social structure evolved and in the initial phase functioned as part of the imperial system and lasted until a specific impulse for change appeared, which in this case were the opportunities brought by Carolingian rule. Of course, this problem requires further research.

BIBLIOGRAFIA

- Babić S. (2002). ‘Still innocent after all these years? – Sketches for a social history of archaeology in Serbia’. W: P.F. Biehl, A. Gramsch, A. Marciniak (red.), *Archäologien Europas: Geschichte, Methoden und Theorien, Tübinger Archäologische Taschenbücher 3* (309-322). Münster: Waxmann.
- Babić S. (2006). *Archaeology in Serbia – A Way Forward?* W: N. Tasić, C. Grozdanov (red.), *Homage to Milutin Garašanin (655-659)*. Belgrad: Serbian Academy of Sciences and Art.
- Babić S. (2014). *Identity, integration, power relations and the study of the European Iron Age*. W: C.N. Popa, S. Stoddart (red.), *Fingerprints the Iron Age, Integrating South-Eastern Europe into the debate* (283-290). Oxford: Oxbow Books.
- Barthes R. (1977). *The Death of Author*. W: S. Heath (red.), *Image, Music, Text* (142-154). Londyn: Fontana Press.
- Barthes R. (1982). *A Barthes Reader*. S. Sontag (red.). New York: Hill & Wang.
- Bernbeck R., Müller J. (1996). *Prestige und Prestigegüter aus kulturanthropologischer und archäologischer Sicht*. W: R. Bernbeck, J. Müller (red.), *Prestige - Prestigegüter - Sozialstrukturen: Beispiele aus dem europäischen und vorderasiatischen Neolithikum*. *Archäologische Berichte 6* (1-27). Bonn: Holos.
- Burr V. (1995). *An Introduction to Social Constructionism*. Londyn, New York: Routledge.
- Busuladžić A. (2011). *Roman Villas in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Zemaljski Muzej Bosne i Hercegovine.

- Cambi N. (2002). *Antika*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Chevalier P. (1996a). *Salona II: Ecclesiae Dalmatiae. Tome 1 – Catalogue. Collection de l'École Française de Rome 194 (2)*. Split-Rome: Musée archéologique de Split.
- Ciesielska A. (2012). Królestwo, państwo, wodzostwo czy system prawa książęcego? O formach organizacji społecznych na etapie wczesnopanstwowym kilka uwag teoretycznych. *Studia Lednickie, II*, 47-58.
- Ciesielska A. (2012b). Migracje czy mit migracji w archeologii tradycyjnej (kulturowo-historycznej i dyfuzjonistycznej). W: W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Migracje: Funeralia Lednickie, spotkanie 15 (183-188)*. Poznań.
- Clusters P. (1989). *Society against the State. Essays in Political Anthropology*. New York: Zone Books.
- Curta F. (2001). *The Making of the Slavs: history and archaeology of the Lower Danube c. 500-700*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Curta F. (2006). *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Curta F. (2013a). 'Horsemen in forts or peasants in villages? Remarks on the archaeology of warfare in the 6th and 7th c. Balkans'. W: A. Sarantis, N. Christie (red.), *War and Warfare in Late Antiquity. Late Antique Archaeology, 8 (809-850)*. Leiden: Brill.
- Curta F. (2013b). The Beginning of the Middle Ages in the Balkans. *Millenium, 10*, 145-214.
- Dzino D. (2010). *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*. Leiden-Boston: Brill.
- Dzino D. (2014). The rise and fall of the Dalmatian 'Big-men': Social structures in Late Antique, Post-Roman and Early Medieval Dalmatia (ca. 500-850). *Studia Academica Šumenensia, 1*, 127-152.
- Dzino D., Milošević A., Vedriš T. (red.). (2018). *Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire*. Leiden-Boston: Brill.
- Durkheim E. (1999). *O podziale pracy społecznej*. Warszawa.
- Eichert S. (2017). Great men', 'Big men' and 'Chiefs' in Carantania? On the Formation of Elites and Leadership/Rulership in the Eastern Alps During the Early Middle Ages. W: G. Fusek (red.), *Archäologische Studien zum frühen Mittelalter. Monographiae. Communicationes XIX (15-26)*. Nitra.
- Evans J.A. (2008). *Justynian i Imperium Bizantyńskie. Justynian I Wielki 483-565 cesarz bizantyński od 527 r.* Warszawa: Bellona.
- Gellner E. (1964). *Thought and Change*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Giddens A. (2003). *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*. S. Amsterdamski (tłum). Poznań: Zysk i S-ka.
- Godelier M. (1988). *The Making of Great Men. Male Domination and Power among the New Guinea Baruya*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Godłowski K., Kozłowski J.K. (1985). *Historia starożytna ziem polskich*. Warszawa: PWN.
- Iversen R. (2017). Big-Men and Small Chiefs: The Creation of Bronze Age Societies. *Open Archaeology, 3*, 361-375.
- Johnson M. (2011). *Archaeological Theory: An Introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Kaczanowski P., Parczewski M. (red.). (2005). *Archeologia o początkach Słowian: materiały z konferencji*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kolendo J. (2004). Mity etnogenetyczne w starożytności a kształtowanie się pojęć autochtonizmu i allochtonizmu. W: M. Salamon, J. Strzelczyk (red.), *Wędrowka i etnogeneza w starożytności i średniowieczu*. Kraków: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kostrzewski J. (1913). *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*. Poznań: Księgarnia M. Niemierkiewicza.
- Kristiansen K. (1996). European origins – 'Civilisation' and 'Barbarism'. W: P. Graves-Brown, S. Jones, C. Gamble (red.), *Cultural Identity and Archaeology: The Construction of European Communities (138-144)*. London: Routledge.
- Little L.K. (red.) (2006). *Plague and the End of Antiquity: The Pandemic of 541-750*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mamzer H., Ostoja-Zagórski J. (2007). Orientacje badawcze w polskiej archeologii. *Nauka, 1*, 131-148.
- Marciniak A. (2013). O przeszłości. Dylematy przedstawiania w archeologii. *Rocznik Antropologii Historii, 3, 1(4)*, 17-54.
- Milosavljević M. (2014). And now, what's going to happen to us without barbarians? *Studia Academica Šumenensia, 1*, 22-38.
- Morrisson C. (2007). Wydarzenia – perspektywa chronologiczna. W: C. Morisson (red.), A. Gabroń (przeł.), *Świat Bizancjum, tom 1: Cesarstwo Wschodniorzymskie 330-641 (11-62)*. Kraków: WAM.
- Nowak J. (2011). Rekonstrukcja organizacji społeczeństw pradziejowych. W: M. Rybicka (red.), *Obraz struktury społecznej w świetle źródeł archeologicznych w pradziejach i średniowieczu (17-25)*. Rzeszów: Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego.

- Novaković P. (2011). *Archaeology in the New Countries of Southeastern Europe: A Historical Perspective*. W: L.R. Lozny (red.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past* (339-461). New York: Springer.
- Olsen B. (2002). *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istra živanja*. Beograd: Geopoetika.
- Olsen B. (2006). 'Scenes from a troubled engagement: post-structuralism and material cultural studies'. W: C. Tilley, W. Keane (red.), *Handbook of Material Culture* (85-103). London: Sage.
- Pantev A. (2014). Rereading 'Stritelite'. *Studia Academica Šumenensia*, 2, 8-26.
- Pawleta M. (2015). Wybrane aspekty społecznego funkcjonowania wytworów wiedzy archeologicznej i archeologii we współczesnej Polsce. *Folia Praehistorica Poznaniensia*, 20, 373-396.
- Petrinec M. (2009). Gräberfelder aus dem 8. bis 11. Jahrhundert im Gebiet des frühmittelalterlichen kroatischen Staates. *Monumenta Medii Aevi Croatiae* 3. Split.
- Pohl W. (1988). *Die Awaren. Ein Steppen volkim Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* Munich: Beck.
- Posavec V. (2007). *Dalmacija u vrijeme Marcelina i Julija Nepota*. Split: Književni krug.
- Sahlins M. (1963). Poor man, rich man, big-man, chief: political types in Melanesia and Polynesia. *Comparative Studies in Society and History*, 5, 285-303.
- Smoleń R. (2017). Rola wybitnych jednostek i mitów państwowotwórczych w procesie legitymizacji władzy w państwach Afryki Przedkolonialnej. *Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych. Kwartalnik*, 1, 105-125.
- Spriggs M. (2008). Ethnographic parallels and the denial of history. *World Archaeology*, 40(4), 538-552.
- Topolski J. (1998). *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Wylie A. (2002). *Thinking from things. Essays in Philosophy of Archaeology*. Berkeley: University of California Press.

Otrzymano (Received): 24.01.2019; Zrecenzowano (Revised): 22.02.2020; Zaakceptowano (Accepted): 16.03.2020

Adres Autorki:

Mgr Anna Głód
Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
ul. Rubież 46
61-612 Poznań
e-mail: anna_glod-90@wp.pl
 <http://orcid.org/0000-0001-5257-4346>